

УДК: 94(477) – 1920 – 1930+477.7

К.В. МАНУІЛОВА

## УКРАЇНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ І ПАРТІЙНОГО АПАРАТУ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УРСР (1920 – 1930-ті рр.)

Мануїлова Катерина Віталіївна – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

У статті досліджено особливості українізації державних органів влади та партійного апарату в південно-західному регіоні УРСР (1920 – 1930-ті рр.). З'ясовано ставлення партійних і державних чиновників до політики українізації.

**Ключові слова:** українізація, державні органи влади, партія.

В статье исследованы особенности украинизации государственных органов власти и партийного аппарата в юго-западном регионе УССР (1920 – 1930-ые гг.). Выяснено отношение партийных и государственных чиновников к политике украинизации.

**Ключевые слова:** украинизация, государственные органы власти, партия.

In this article was investigated the features of ukrainizaciya of the state organs of power and the party apparatus in the south-west region of UKRAINE (1920 – 1930-th). The attitude of the party and public officials to the policy of Ukrainization was explored.

**Keywords:** ukrainizaciya, state organs of power, Party.

© К.В. Мануїлова, 2012

**Постановка проблеми.** У період розбудови незалежної української держави значно зріс інтерес громадськості та науковців до проблем розвитку національної свідомості українського народу, утвердження титульного статусу державної мови, інтеграцію української мови в усі сфери суспільного життя. У такому історичному контексті особливо важливим стає вивчення політики українізації партійного і державного апарату у 1920-х – початку 1930-х рр., адже саме державним та партійним функціонерам належала головна роль у впровадженні політики українізації в українське суспільство.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Політиці українізації партійного та державного апарату УРСР присвячено значну кількість наукових праць, зокрема в монографії М.Фролова [1] розглянуто особливості функціонування в 1923 – 1928 рр. компартійно-радянської еліти України. Питанням українізації вищих органів влади і радянського апарату присвячено статті Г.Васильчука [2], Г.Єфіменка [3] та інших. Українізацію профспілок досліджував П.Бондарчук [4], а специфіка українізації радянського апарату в регіонах знайшла відображення у статтях П.Соболя [5], В.Стремецької [6].

**Виклад основного матеріалу дослідження.** З'ясування особливостей українізації державних органів влади і партійного апарату в південно-західному регіоні УРСР.

Основна частина. Загальновизнаним є той факт, що апаратна сфера була найбільш політизованим напрямком українізаційного курсу. Саме тут, у неприхованому вигляді, здійснювалася стратегічна мета більшовицького режиму – встановлення остаточного контролю над населенням на території України, адже чим більше національних кадрів переходило на службу вла-

ді, тим стабільнішим було її існування [7, с. 60]. Водночас, більшовицька влада, здійснюючи коренізацію південно-західного регіону УРСР мала враховувати специфіку місцевих етнопонаціональних відносин. Практика українізації дала певні результати, однак вони, як свідчать дослідження А. Дізанової [8], В. Стремецької [6], З. Нечипоренко [9], були не надто вагомими. Ученим доволі важко дати однозначну оцінку коренізації на півдні й південному заході України. В. Стремецька зазначила, що під час проведення українізації на півдні України істотно збільшилася кількість українців і тих, хто володів українською мовою в складі губернських, окружних, районних та сільських управлінських апаратах, серед членів і керівників профспілкової та партійної організацій [6, с. 13]. Погоджуємося з дослідницею З. Нечипоренко, яка констатувала, що подібні висновки є більш узагальненими, ніж коректними, – оскільки на півдні існувало чимало проблем у здійсненні національної реформи [9, с. 177].

Зважаючи на перешкоди, що поставали на шляху ефективного впровадження українізації, очевидно видається проблема нестачі його кадрового забезпечення. Певною мірою уповільнення українізації зумовила погано організована система адміністративних заходів, які, хоч і були задекларовані в документах, однак, насправді, не мали реальної юридичної сили. Саме ці чинники, а також тривалі традиції русифікації населення південно-західної України, неукраїнський склад державних та партійних робітників гальмували впровадження політики українізації. На Одещині у березні 1924 р., за даними Губернської комісії рівноправності мов, були такі показники щодо українізації чиновників: «...в м. Одесі усіх працівників адміністративних і сільськогосподарських установ – 6668 осіб, з них українців за походженням – 2162 осо-

би, частково знають українську мову – 2494 особи, добре знають українську мову – 660 осіб (11% від усіх службовців). По Одещині загальна кількість адміністративних працівників – 5665 осіб, з них українців – 2702 особи. Знає українську мову частково 2342 особи, добре – 699 (близько 12%) [7, с. 72]. Партійний функціонер І. Майстренко згадував, що одеська партійна еліта «ненавиділа українізацію й мене як її представника. Ненавиділи мене за те, що я знаходив контакт між одеситством і українізацією» [11, с. 246].

Центральні органи постійно здійснювали контроль за перебігом українізації в південно-західній Україні. Зокрема, на початку 1924 р. на Одещині з 11.733 працівників адміністративних і господарчих органів лише 1.365 добре володіли українською мовою, 4.836 – тільки частково [12, с. 9]. Обов'язковий для всіх службовців іспит на знання української мови, української літератури та історії революційного руху в Україні наводив на них жах. Українізація, писав С. Єфремов у 1924 р. «... справжня злість дня. Просто стогін і гамір стоїть по установах» [13, с. 155]. Українізація апарату, очевидно, перебувала у незадовільному стані. Недарма Одеська окркомісія звертала увагу на те, що українізацію цього району значно складніше впроваджувати, ніж у інших регіонах України, насамперед через незначну кількість українців у містах округу.

Українізацію Одещини серйозно почали здійснювати фактично лише з вересня 1925 р. У цей час намітилися певні позитивні зрушення. У 1926 р. кількість службовців, що знали українську мову, складала в цьому регіоні вже 47% від їх загальної кількості. На той час майже стовідсотково було українізовано діловодство Одеського окружного [14, арк. 4]. У доповіді Одеського окрвиконкому від 1926 р. також зазначалося, що хоча робота з українізації держапарату розпочалася у серпні 1923 р., однак тільки у 1925 – 1926 рр. стали помітні деякі досягнення, а саме: було засновано 506 гуртків і з 15000 службовців перевірено 8000. Діловодство господарчих, торговельних і промислових держустанов, центром яких був Харків, українізовано на 80 – 90 % [15, арк. 52].

До установ округів південно-західної України Народним комісаріатом освіти надсилались збірники «Українізація радянських установ» [16, арк. 44]. Низка газет друкувала повідомлення окркомісії з українізації, які неодноразово нагадували, що брати на посаду службовців можна тільки після перевірки їх знання української мови. У разі виявлення порушення цієї вимоги, прийняті на роботу службовці повинні бути звільнені з посад, а установи, що вчинили протиправно, будуть притягнуті прокуратурою до відповідальності [17, арк. 5]. Незважаючи на такі санкції, національна реформа так і не зустріла особливого ентузіазму серед місцевих кадрів. Одеська комісія з українізації змушена була лише констатувати порушення вимог реформи, а реального впливу на установи та службовців так і не мала. В одній із доповідних записок комісії за 1926 р. йшлося, про те, що «малу участь у роботі Окружної комісії з українізації апарату беруть Ро-

бітничо-селянська інспекція та прокуратура. Окркомісія ухвалила притягнути до відповідальності адміністрацію 11-ти установ за порушення декретів уряду у справі українізації, надіслала відповідний матеріал до прокуратури, але прокурор відмовив (лист № 72116), на тій підставі, що в декреті ВУЦВК від 30/IX не зазначено, що представники установ підлягають карній відповідальності – порадив окркомісії порушити проти згаданих керівників «дисциплінарне переведення». Внаслідок такого ставлення на Одещині тривав прийом на відповідальні посади нових службовців без знання української мови: від березня до серпня 1926 р. так учинило 55 установ Одеського округу, прийнявши 500 працівників зазначеної характеристики. Тоді ж серед пересічних службовців було помічено тенденцію, коли «мову вчать з остраху, під час перевірки користуються шпаргалками», а в усіх працівників зафіксовано те, що «часто-густо наголося слів бувають неправильні, речення будується російське лише українськими словами» [14, арк. 5 зв.].

Повільними темпами йшла українізація установ міста Миколаєва. Так, перевірка цих установ комісією з рівноправності мов за період з 1 березня 1924 р. до 1 липня 1925 р. показала, що проведення українізації в установах міста найкраще просувається в держустановах, де українізацію проведено на 80 %, на другому місці – профорганізації, де українізацію проведено на 40-50 %, на останньому місці – кооперативні й інші установи, де українізація лише починається [18, арк. 9]. У тому ж звіті зроблено висновок, що «в галузі українізації рад. установ по Миколаївському округу існують деякі досягнення, але українізація має формальний характер. Як масове явище в установах, де формально проведена українізація апарату, всі працівники цих установ, які пройшли курси українознавства й одержали посвідчення – у щоденній роботі розмовляють російською мовою. Ставлення до українізації з боку службовців у більшості випадків пасивне, воно пояснюється недостатньо енергійними вимогами тієї чи іншої установи до справи українізації» [10, с. 215].

У листі Миколаївської окркомісії від 16.09.1926 р. висувалася категорична вимога: «...з 1 жовтня 1926 р. перевірити знання української мови працівниками, віднесеними до 3-ї категорії, а також тими, що зовсім не були на іспиті. Для проведення перевірки ви повинні запросити фахівців від інспектури народів, які й проведуть іспит. Зазначені службовці, які після перевірки не будуть переведені з 3-ї категорії до вищої, повинні бути звільнені з посад, крім фахівців і відповідальних працівників, яким наданий окремий термін» [19, с. 7]. Однак, як свідчать архівні документи, ані означена, ані низка інших постанов схожого змісту так і не були виконані.

У коротких зведеннях про стан справ українізації державного і партійного апарату (1926 р.) зазначалось, що «українізація партійного і професійного апарату, партійного життя в цілому, зустрічала труднощі, а місцями і пасивний опір. Партія в своєму активі не володіла українською мовою... Всі постанови Пленумів ЦК Політбюро

і Центральних радянських установ зводились до українізації переважно державного апарату. Вся ж суспільно-політична і культурна робота партії велась російською мовою. Національна політика зводилась до апаратної українізації, але й тут здійснювалась мляво, по-казенному, в умовах опору з боку відповідальних працівників і пасивності з боку партійного активу» [20, арк. 20]. У тезах доповіді Одеської окружної комісії з українізації (1927 р.) також зазначалося байдуже, а інколи й вороже ставлення відповідальних працівників до роботи із впровадження українізації [21, арк. 120]. У висновках агітпідвідділу «Про стан українізації в Одеському окрузі» (1928 р.), зазначалося, що з боку російської і зрусіфікованої частини населення, особливо дрібної буржуазії і частини вищого адміністративно-технічного персоналу, пропагувалася впевненість у тому, що «українізація в умовах Одеси немислима і непотрібна» [10, с. 217].

Зустрічаються численні звернення до окремій від різних установ, які, посиляючись на цінні якості окремих працівників або нестачу кадрів, просили не звільняти їх з роботи. Інколи вказувалося, що зазначені товариші є просто незамінними працівниками або ж їх належність до національних меншин зумовлює проблеми у вивченні української мови. Як приклад наведемо звернення миколаївського міського господарства, в якому зазначається: «...з огляду на те, що віднесений до III категорії щодо знання української мови працівник міськгоспу т. Шаф належить до національних меншин. Він німець і вивчення української мови дається йому надзвичайно важко. Міськгосп прохає залишити т. Шафа на службі в міськгоспі. ... Зараз згаданий службовець вивчає українську мову на державних бухгалтерських курсах і є надія, що до січня 1927 р. добре її вивчить» [16, арк. 74]. Також звільнялися від обов'язкового вивчення української мови службовці віком від 50 років.

Підсумки проведення українізації радянського апарату Миколаївщини в період від 7 липня до 1 січня 1927 р. були висвітлені в доповіді окружної комісії з українізації радапарату на Миколаївщині. Отримані дані продемонстрували результати проведення українізації й національний склад службовців Миколаєва. Так, починаючи з 1 серпня 1926 р. до 1 січня 1927 р., було перевірено 72 установи Миколаєва із загальною кількістю службовців 6302 особи і встановили, що українців серед службовців було 34,09 %, росіян – 37,19 %, євреїв – 22,81 %, представників інших національностей – 5,91 %. Екзаменування цих службовців на знання української мови показало таку статистику: I категорія (добре знають) – 1,28 %, II категорія (знають достатньо) – 21,11 %, III категорія (не знають) 24,21%, не склали іспиту 46,66 %, зовсім не володіють мовою 6,76 % [19, с. 9]. Отже, незважаючи на те, що українці становили приблизно 34 % від загальної кількості службовців, українською мовою на достатньому рівні володіли лише 22,39 %. Більшість службовців мови не знали або володіли нею на низькому рівні.

У зведеннях партійних органів і ДПУ часто вказувалося, що радянські органи управління у

ряді випадків протидіють українізації. «У самих окружних комісіях з українізації в Балті і Миколаєві ніхто із членів не знає української мови» – сповіщали доповіді з місць. [10, с. 216-217]. У звіті Херсонської окружної комісії з українізації до Всеукраїнської центральної комісії українізації радянського апарату при РНК УРСР станом на 1 січня 1930 р. зазначалося, що керівники радянських установ формально ставляться до виконання директив щодо українізації: «...відповідальні працівники не служать прикладом для колег, розмовляють самі російською мовою та знецінюють перед службовцями свій авторитет адміністратора» [ 22, арк. 23].

Причиною такої ситуації, був багатоетнічний склад південно-західного регіону. Так, у висновках агітпідвідділу «Про стан українізації в Одеському окрузі» (1928 р.) зазначалося, що робота з українізації на Одещині відбувалася в надзвичайно важких умовах: багатонаціональний склад населення Одещини, малочисельність української частини населення, наявність пасивного, але постійного опору з боку російської і зрусіфікованої частини населення, особливо серед дрібної буржуазії і верхівки частини службовців радянського апарату [10, с. 217].

Зі зміною етнополітичного курсу радянської влади 1933 р. після смерті М. Скрипника, подій, пов'язаних із колективізацією і голодомором, а також унаслідок зміни зовнішньополітичної ситуації, процеси українізації в південно-західній Україні істотно загальмувалися, а досягнення попереднього періоду почали зводитись нанівець.

**Висновки.** Таким чином, отримані в результаті дослідження факти свідчать, що українізація державного і партійного апарату південно-західної України із завданнями національної реформи не впоралась, адже не мала під собою етнічного підґрунтя. Багатонаціональний склад населення, політика русифікації, яка проводилася за часів Російської імперії, недосконалість українізаційного законодавства, бюрократичні методи та форсування темпів українізації, неважливість центральних органів до проблем південногозаходу, відсутність належної матеріальної бази – все це ускладнювало українізацію державних і партійних органів влади. Крім цього, не ставилося завдання сприяти розвитку національної свідомості, не вистачало освічених національних кадрів, відповідної літератури, культурно-освітніх закладів.

Нехтування національними особливостями сприяли байдужості, а часом і ворожості російських чиновників щодо проведення українізації; спостерігався формальний підхід у цій справі. Унаслідок зайнятих місцевою елітою позицій, спрямованих на гальмування українізації, певною мірою унеможлилювалася дерусифікація регіону на рівні всієї вертикалі влади і суспільства, адже керівники державних органів і партії лобювали інтереси нижчих верств населення. Усі означені фактори особливо чітко спостерігались на прикладі південно-західного регіону.

Підкреслимо, що, незважаючи на формальність і тимчасовість політики українізації, вона сприяла відродженню української мови, адже українська

мова вперше за свою історію здобула визнання, розширила сфери функціонування, зокрема стала мовою партійного та державного управління. Під час проведення українізації в південно-західній частині УРСР істотно збільшилася кількість українців та представників національних меншин у складі державного та партійного апаратів, які володіли українською мовою. Значною мірою було

українізовано діловодство, листування установ і організацій у регіоні. Але відсутність державного суверенітету УРСР, непослідовність національної політики, обмеженість українізації лише мовними межами загальмували процес консолідації українського населення. Згорання українізації на початку 1930-х рр., масові сталінські репресії завдали непоправних втрат народові України.

#### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Фролов М.О. Компартийно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923 – 1928 рр. / М.О. Фролов. – Запоріжжя: Прем'єр, 2004. – 800 с.
2. Васильчук Г.М. Діяльність комісій по українізації державного апарату на Україні (II пол. 20-х рр. XX ст.) / Г.М. Васильчук // Грани: наук.-теорет. і громад.-політ. альманах. – 2005. – № 2. – С. 32–38.
3. Єфіменко Г. Національні аспекти у формуванні компартійно-радянського апарату в УРСР (1932–1938) / Г. Єфіменко // Український історичний журнал. – 2000. – № 5. – С. 3–17; № 6. – С. 51–66.
4. Бондарчук П.М. Політика українізації і профспілки УРСР (1920-ті рр.) / П.М. Бондарчук. – К.: Ін-т історії України, 2002. – 161 с.
5. Соболь П.І. Українізація державного управління на Півдні України: 20-ті роки / П.І. Соболь // Південна Україна: проблеми історичних досліджень: зб. наук. пр. – Миколаїв, 1998. – Ч. I. – С. 126–129.
6. Стременецька В.О. Політика українізації на Півдні України у 20-30-ті роки XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.О. Стременецька. – Донецьк, 2001. – 19 с.
7. «Українізація» 1920 – 30-х років: передумови, здобутки, уроки: [монографія] / [В.М. Даниленко, Я.В. Верменич, П.М. Бондарчук та інш.]. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2003. – 392 с.
8. Дізанова А. В. Развитие национальных культур в Украине в 20-е годы (по материалам Южного региона): дисс. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.01 / Дізанова А.В. – Одесса, 1992. – 208 с.
9. Нечипоренко З. В. Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / З.В. Нечипоренко. – Черкаси, 2006. – 23 с.
10. Чумак В. Відображення політики українізації 20-30-х рр. XX ст. у повсякденній свідомості населення Півдня України / В.Чумак, Л.Лашкевич // III міжнарод. наук. конгрес укр. істориків [«Укр. історична наука на шляху творчого поступу»], (Луцьк, 17-19 травн. 2006 р.). – Луцьк, 2008. – Т. III. – 214-219.
11. Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні / І. Майстренко. – Едмонтон, 1985. – 416 с.
12. Дізанова А.В. Політика коренізації у 20-х – 30-х рр. XX ст. (на матеріалах південного регіону України) / А.В. Дізанова // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – 2008. – Вип. 24. – С. 8-11.
13. Єфремов С. Шоденники (1923-1929) / С.О. Єфремов; [упор. О.І. Путро]. – К.: ЗАТ «Газета Рада», 1997. – 848 с.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ), ф.1 ЦК КП(б)У, оп.20, спр. 2252 Листування комісії Політбюро ЦК КП(б)У з українізації із Центральною комісією з українізації радянського апарату при РНК УСРР про стан українізації серед відповідальних працівників народних комісаріатів, центральних органів України та з інших питань.
15. Державний архів Одеської області (далі ДАОО), ф. Р-969 Одесский окружной исполнительный комитет Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, оп.5, д.47 Протоколы Президиума Одесского, Первомайского и Херсонского окружных исполнительных комитетов.
16. Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО), ф. Р-161 Исполнительный комитет Николаевского окружного Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов г. Николаева, оп.1, д. 281 Планы и отчеты комиссии по делам украинизации сов. аппарат. Протоколы экзаменационной комиссии по проверке знаний учащихся укр. языка. Списки лиц, окончивших курсы укр. языка.
17. Державний архів Херсонської області (далі ДАХО), ф. Р-2 Херсонский окружной исполнительный Совет рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов г. Херсона, оп.1, спр. 391 Переписка с Херсонской окружной комиссией по проведению украинизации города и редакциями газет об украинизации аппаратов учреждений.
18. ДАМО, ф. Р-161 (названий фонд), оп. 1, д. 324 Протоколы, отчеты, доклады и материалы центральной и окружной комиссии по национализации и равноправия языков.
19. Овчаренко Д.В. Українізація службовців державних та партійних установ Миколаївського округу у 1920-і роки. [Електронний ресурс] / Д.В. Овчаренко // «Гілея (науковий вісник)»: зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 23. – Режим доступу до журн.: [http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/Gileya/2009\\_23/Gileya23/I7.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_23/Gileya23/I7.pdf)
20. ЦДАГОУ, ф. 1 (названий фонд), оп. 20, спр. 2248 Копия письма И.В. Сталина на имя Л. М. Кагановича и др. членов Политбюро ЦК КП(б) о беседе с Шумским по вопросам украинизации и ответ членов Политбюро ЦК КП(б)У И. В. Сталину. Мероприятия Политбюро ЦК КП(б)У по осуществлению украинизации партийного и советского аппарата, 16. 04. 1926, 184 арк.
21. ДАОО, ф. Р-969, оп. 3, д. 697 Сведения о работе комиссии за 1926 г. и переписка с учреждениями об укр. яз.
22. ДАХО, ф. Р-466 Херсонська окружна комісія в справах українізації при окружному відділі Народної Освіти, оп. 1, спр. 35 Відомості про стан українізації установ та підприємств, списки працівників установ міста.